

ՀՈՌՄԷԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԸ

Հոռմէական հին բանակը. — Զօրածոողովը. — Հոռմայեցի զինուորը. — Լիզէոնը. — Հիւպատոսական բանակներ. — Հրամանատարները. — Սպառնազինում. — Զոքստեղէն. — Դրօշակներ. — Զաւարմանը և զօրաշարժը. — Բանակնադ. — Պաշարմանը արուստը. — Կարգապահութիւնը, պատիժներն և վարժը. — Յաղթանակը. — Աւարը. — Զինուորական զադութներ. — Զինուորական ճամբաներ:

Հոռմ՝ գէնքերով աշխարհի տիրապետեց, Հոռմ ԲԱՆԱԿԸ բայց հոռմէական բանակն աշխարհակալութեան գերազանց գործիք մը դառնալէ առաջ, ինչպէս որ եղաւ Կեսարի ժամանակ, բազմապատիկ կերպարանափոխութիւններէ անցաւ:

Նախնաբար՝ հոռմէական բանակն որ և է նմանութիւն չունէր մեր ըմբռնած արդի բանակին հետ: Ամէն մարդ զինուոր չէր, վասն զի կէս մ'արդարութեան սկզբունքով, կէս մ'ալ անվստահութեան երկրիւնք մղուած, աղքատներն՝ որ չէին կրնար իրենց ծախքով սպասազինուիլ, վտարուած էին բանակէն: Հոռմայեցի զինուորներն ո՛չ գունդ կը կազմէին և ո՛չ ալ պետական կարգադրութեամբ զօրանոցներու մէջ կը բնակէին: Զօրակոչին օրը հաւաքուած մարդիկը կը դասաւորէին ըստ ըրեալնեաց և ըստ կամս կը սպասազինուէին: Հարուստները կը պատերազմէին ձիով և կ'ապրէին իրենց ծախքերով՝ առանց Պետութիւնէն ուժիկ ստանալու: Քաղաքացիները ժամանակի մը համար միայն իրենց ընտանիքներին ու դաշտերէն կը հեռանային, և թէպէտ զինուորական ծառայութիւնը մինչև 46 տարեկան մարդու համար պարտաւորիչ էր, բայց երբ մարտը վերջանար զինուորն իր տունը կը դառնար: Քաղաքացի մը չէր կրնար բնաւ դատաւորի պաշտօն վարել եթէ տասը տարի զինուորական ծառայութիւն ըրած

չ'ըլլար: Այս դրութիւնը յառաջ կու գար անկէ, որ այդ շրջանին մէջ մղուած պատերազմները կարճ կը տեւէին. տեսակ մը սպասազինութիւն էին և տեղի կ'ունենային Հոռմի շրջակայքը: Հոռմէական հին բանակն ուրեմն ուրիշ բան չէր, բայց եթէ տեսակ մը ազգային պաշտպանող, կամ աւելի ճիշտ՝ «փոքր սեփականատէրերէ կազմուած ժողովուրդ մը՝ կոռուլու ճաշակով»:

Սիրուիոսի բարենորոգման համեմատ՝ զինուորներուն թիւն աւելնալով՝ սպառազինութիւնը կարգի մտաւ: Սիրուիոս, ինչպէս տեսանք, ժողովուրդը բաժնած էր եօթը դասերու՝ իրենց հարստութեան համեմատ: Վերջին դասը, զոր կը կազմէին չքաւորները, սպասաւորները, ազատագրիները, օտարականներն ու վատահամբաւները, դեռ տարագրուած էր բանակէն: Առաջին դասը, որ էին աւագները, կը կազմէր այրուձին. իսկ առաջին չորս ճաւաղաքցիներու դասերը կը ձևացնէին ծառահետևապօրը, և վեցերորդը թերև հետևապօրը. բայց ամէն մէկ դասն ունէր իր յատուկ սպասազինութիւնը: Երկրորդն ունէր իր կատարեալ զինն ու զարդը. սասնապաններ, նիզակ ու սուր: Երրորդ և չորրորդ դասերը զինուած էին փայտե երկայն վահանով մը՝ զարդարուած կաշիով ու երկաթով (scutum): Հինգերորդ դասն ունէր տէգեր և նետեր, բայց զրահ չունէր. վեցերորդ դասը միայն պարսաւորներն էին: Պատերազմի կարգը փառանգէր, Սկարտաշուք ու Մակեդոնացւոց նման, այսինքն մարտիկներու խիտ զանգուած մը՝ որուն առաջին կարգերը կազմուած էին ամենէն աւելի լաւ զինուած մարտիկներէն, սակայն դարձեալ իւրաքանչիւր զինուոր ինք կը հայթայթէր իր օրապահիին իր անձնական ծախքով:

Կամիլլոս դիկտատորը գաղղիական արշաւանքի ժամանակ ամբողջապէս կազմակերպեց քանակը: Պատերազմական գործողութեանց անողութիւնն այլևս թոյլ չէր տար զինուորներուն իրենց դաշտերը վերադառնալ, ուստի իրենց հաստատուն առֆիլ (*stipendium*) մը կապուեցաւ քացիական, հարստութեան համաժամ չէր որ զինուորները կը դառնաւորուէին, այլ իրենց ուրոյն զէնքերով, ըստ իրենց արժանիքին ու իրենց մատուցած ծառայութեան հնութեան կարգով: Այսպէս հաստատուեցաւ հեծելազօրը՝ ուր կը մտնէին միշտ հարուստները, և հետեւակազօրին շարքն ու թեթեւ հեծելազօրն: Հետեւակներու շարքը կազմեցին չորս լեգէոնները, որոնք փաղանգին տեղը բռնեցին: Խրաքանչիւր լեգէոն կը պարունակէր զինուորներու երեքշարքը, կոչուած *հիպսիլոտրեն* (*hastati*), *յառաչապահ* (*principes*) և վերջապահ (*triarii*). Այս երեք կարգերը կը կազմէին հռոմէական լեգէոնին իսկական մարմինը: Ասոնք երեսուն դասակներու (*manipulum*) բաժնուած էին, որոնք դարձեալ սեպականատէր զինուորներէ կազմուած էին և ըստ ցեղերու ու զէնքի տակ կանչուած՝ յրերակուտին ու հիւպատոսներուն հրամանով:

Իրերու այս դրութիւնը յեղաշրջեց Մարիոս: Զինուորագրեց աղքատիկ դասակարգը, ու այնուհետև Հոմմ՝ քաղաքացի զինուորներու փոխանակ, որոնք քաղաքական կեանքի մէջ կը մտնէին, արշաւանքը վերջանալուն պէս, արտևստով զինուորներու բանակ մ'ունեցաւ, պատերազմէն դուրս չունենալով պարելու ուրիշ ո՞ր և իցէ միջոց: Ապառազներութիւնը միաձևութեան մէջ մտաւ, ու հեծելազօրը՝ հարուստներուն միակ զէնքն ըլլալէ դադրեցաւ: Այս կարգադրութիւնը լեգէոնին վերջնական կազմակերպութիւնն եղաւ: Հռոմէական բանակին մէջ փիղերն առաջին անգամ կ'երևան ֓իլիպպոս Մակեդոնացոյն զէմ. կենդանեաց զործունէութիւնը՝ նպատակն ունէր խորտակելու թշնամիին ռազմական շարքերն:

Երբ զօրածոյով մը կը վճռուէր, հիւպատոսը կը հրամայէր զէնք վերցնելու ընդունակ բոլոր քաղաքացւոց, որ հաւաքուին Կապիտոլինը: Բարձրաստիճան սպաները, զինուորական տրեւորները՝ ընտրուած ժողովրդեանն, իւրաքանչիւր լեգէոնի համար վեց հատ, կը բազմէին հիւպատոսին քով. ասոնք կ'ընտրէին մարդ մը ամէն մէկ լեգէոնի համար՝ որոշուած 35 ցեղերու մէջէն, յետոյ իւրաքանչիւր անգամ նոյն թիւով մարզիկ աննելով ամէն ցեղէն, մինչև որ լեգէոններն ամբողջանային: Այս դեռեւտի զինուորներէն շատերը կամաւորներ էին, որոնք ինքնաբերաբար կը ներկայանային զինուորագրուելու համար: Բայց տոմարին վրայ զրուած բոլոր քաղաքացիները՝ պարտաւոր էին պատասխանել իրենց անուան կոչին ու տրիբուններն իրաւունք ունէին ուզած մարդիկն աննելու: Այս զործողութիւնը կը կոչուէր ընտրութիւն (*dilectus*): Ինչ ինչ դիպուածներու մէջ՝ հիւպատոսները կը շնորհէին արտօնութիւններ, ու բացականքը կ'ենթարկուէին տուգանքի, զաւագանի հարուածի, բանտի ու սարկական պատիժներու:

Հռոմայեցի զինուորն ու Հիոմսպեցի զինուորն ըլիշ բան չէր, բայց եթէ զինուած լատինացի գիւղացին, որ ընդհանրապէս փոքր, թուխ, գէր ու կորովի մարդ մ'էր, դաշտի աշխատանքով վարժուած յոգնութեան: Մէկը քանակի մէջ չէր ընդունուեր, եթէ զինուորական աստեանը, որ շատ խիստ էր, վկայական չտար անոր առողջութեան մասին: Հռոմայեցի զինուորները ցոյց տուին՝ զիմացկունութեան նշանաւոր ձիրքեր: Անոնք կը քալէին, ինչպէս արդի մեր հետևակ զինուորները, 26էն մինչև 32 քրիմիզոր տեղ, ուսերին բարձած՝ 20 հազարաքաղած ծանրութիւն: Ամէն ոք, չորս ժամանակ, իր զէնքերէն զատ կը կրէր զանազան գործիքներ, բաճ, թիակ, բրիչ ու տասնհինգ օրուան համար

պարէն: Այս ուղիքոյրը ձողով մը հաս-
տատուած էր ալ ուսին վրայ, երբ օթեանը
կը հասնէին զինուորները՝ պարտաւոր էին
դադար առնելէ առաջ՝ քանակեօղ մ'ամ-
բացնել ու ճամբաներ շինել: Անոնք տէգի
ու սուրի հաւասար կը գործածէին թիակն
ու բահը: Բաց ի ասկէ՝ ժուժկալ էին,
անխոնջ, քաջընթաց և հողակիր:

Քարոյապէս՝ Հոռոմայեցիին մեծ վտա-
հուժիւն ունէր իր պետերուն վրայ, ան-
նըկուն՝ վերջին ճիգը թափելու և իր հայ-
րենեաց մեծուքիւնն ապահովելու համար
և պատրաստ ամէն տեսակ զոհողութեանց:
Զախորդութիւնը զինք երբէք չէր վհա-
տեցնել, ու Հոռոմայեցիին հայրենասիրա-
կան կորովը՝ միշտ հիացման առարկայ
եղաւ իր ոսոխներուն: Կրօնական երգումը
կապած էր զինքն այդ խանդին: Մտնելով
լեզէոնին մէջ, Հոռոմայեցիին կ'երգնուր
«հնազանդելու իր զօրավարին, իրեն հե-
տեկուն ո՛ր որ զինքն առաջնորդէ, ու
մնալ դրօշներու տակ մինչև որ երգումէ
արձակուի»: Կը յայտարարէր նաև որ
եթէ իր խոստման մէջ պակսի՝ աս-
տուածներուն պատիժն զլխուն վրայ կու-
տակուի: Երգումը հանդիսաւորապէս կը
կատարէին հիւպատոսին առջև նախ սպա-
ները, տրիրուններն ու հարկուպետները,
յետոյ երգման բանաձեւը կը կարդային զօ-
րագնդերուն առջև և ամէն զինուոր՝ իր
անունով կանչուելով կը պատասխանէր.
« Ես ալ նոյնպէս »:

Հոռոմ, իր մեծութիւնը կը պարտի մաս-
նաւորապէս իր նախկին զինուորներուն
արտակարգ ձիւրքերուն:

Հոռոմական բանակ մը բազ-
մեային ԼԵԳԻՈՆԸ
կանար, և իւրացանչիւր լե-
զէոն ինքնին առանձին պզտիկ բանակ
մ'էր: Ունէր իր հետեակագօրի շարքը, իր
թեթև հետեակագօրը, իր հեծելագօրն ու
հրետանին: Բուն լեզէոն ըսելով կը հաս-
կըցուէր հետեակագօրի շարքը, որ սովո-
րաբար 4200էն մինչև 6000 մարդիկներէ
ձևացած գունդ մ'էր և տասը վաշտի

(300էն 600 հոգի) կը բաժնուէր. վաշտը՝
երեք դասով (100էն 200 հոգի). դասակն՝
երկու հարիւրեակ (50էն 100 մարդ): Լե-
զէոնական հեծելագօրը այսպէս կոչուած
էր՝ որոշելու համար զայն դաշնակիցնե-
րուն հեծելագօրէն, որ երկափակից (alaria)
կ'ըսուէր, և կը պարունակէր երեքհարիւր
հոգի, բաժնուած տասը գումարտականերու՝
երեսուն մարդէ՝ ձևացած:

Այլուձին կատարեալ սպառազինու-
թիւն մ'ունէր, այն է՝ երկայն նիզակ մը

Դոյ մը
Տրոյի խանութի սիւնի խորքաքանդակ,

ու երկայն սուր մը, բայց որովհետեւ ա-
նոնք առանց ասպանդակի փոքր ձիւրք
վրայ կը հեծնէին, ուստի ըստ բաւականի
զիմացկուն չէին խմորովին թշնամոյն դի-
մագրուելու. ասոնք դիրք կը բռնէին լե-
զէոնի կողքին՝ որպէս զի սա թշնամոյնե-
րէն չպաշարուի և միանգամայն եթէ հարկ
ըլլար՝ նահանջը դիւրացնէր: Ընդհանրա-
պէս հոռոմական այլուձին չէր՝ որ պա-
տերազմի մէջ կը յայթէի: Բայց երբորդ
դարէն սկսեալ՝ Հոռոմ իր ծառայութեան
մէջ առաւ օտար հեծելագօրներ, Նոմի-
դացիք, Գաղղիացիք, Գերմանացիք ու
թրակացիք, որոնք պահեցին միշտ պա-
տերազմելու իրենց յատուկ կերպը:

Թեթև հետեակագօրը կը կազմէր քե-
յևակներէն գոհող (veliti) որուն թիւը
հաստատուն չէր և լեզէոնին շարքէն դուրս
կը պատերազմէր: Այս գունդը ձևացնող-
ները թեթև զէնքերով սպառազինուած էին
ու պաշտպանուած կաշիէ սաղաւարտով
մը ու փոքր կլոր վահանով (parma) մը:

Ունէին գեղարդն զոր հեռուէն կը ձգէին: Վերջապէս լեզէոնին մաս կը կազմէր զործաւորներու խումբ (fabri) մը որ նման էր մեր հիմակուան ճարտարագործին ու հրետանիին:

Աւն տարի, երբ հիւսիսայտոսներն պաշտօնի գլուխէն նի գլուխ կ'անցնէին, ժողովուրդը կը հաւաքէին Արէսեան դաշտը, և հոն չորս լեզէոն կը զինուորագրէին: Դասակարգները

րաց երկու քաղաքի քեներ, որոնք ունէին իրենց յատուկ զօրջները, ենթասպաններն ու բանակին մէջ իրենց մասնաւոր տեղը: Հիւսիսայտոսները սակայն կը սահմանէին դաշնակից բանակներու հաւաքուելու ժամովայրն և կ'անուանէին անոնց հռոմայեցի զօրապետներ (præfecti sociarum):

Երբ Հռոմի տիրապետութիւնն իտալիոյ սահմաններէն անդին անցաւ, Հռոմայեցւոց բարեկամ իշխաններուն անոնց օգնութեան զրկած բանակներն ըսուեցան օգնական զօրեր (milites auxilia). ասոնք

Հաւաքամուրջ Դամուրի վրայ ըստ Ամտոմիմեան սիւմի խորարարականին:

(socii) ոտքի կը հանէին նոյնքան թուով զինուոր, անոնց ոռնիկ կը կապէին ու կազմ ու պատրաստ վիճակի մէջ կը պահէին Հռոմի պատուէրներուն ներքեւ: Այս լեզէոններէ կը կազմուէին երկու բանակներ, մին հիւսիսայտոսի տրամադրութեան ներքեւ, որու համար կ'ըսուէր Հիւսիսայտոսական քանակ: Սովորական ատենները հիւսիսայտոսական ամէն մէկ բանակ՝ չորս լեզէոններէ կը բաղկանար (երկու հռոմէական և երկու դաշնակից) և հետեւաբար կը բովանդակէր 18-էն 20 հազար մարդ: Բայց երբ Հասարակապետութեան շահերը պահանջէր որ լեզէոններուն ու բանակներուն թիւն աւելնար, դաշնակիցները, րաց վերոյիշեալ չորս լեզէոններէն, պէտք էին դարձեալ մատակարարել չորս հետեւակազօրի քաղաքի վաշտեր և ձիաւոր

իրենց ազգային զէնքերն անփոփոխ պահեցին և կը պատերազմէին հիւսիսայտոսական բանակներուն կողքին:

Հռոմէական բանակին պետը կը կոչուէր սպարապետ (dux supremus): Իմփերատոր տիտղոսը՝ (յաղթական զօրավար) պատուաբեր էր ու կը տրուէր այն հրամանատարներու միայն՝ որոնք մեծ ձեռնարկ մը կատարած էին: Հռոմի բանակներուն բնիկ հրամանատարներն էին հիւսիսայտոսները, բայց պէտք եղած ժամանակը հրամանատարութիւնը կը յանձնուէր նաև անթիւ հիւսիսայտոսներուն, պրետորներուն և փոխպրետորներուն: Իսկ երբ դիկտատոր մը կ'անուանուէր, ինքն էր զինուորական բո-

լոր ուժերուն վերին հրամանատարը, և հիւպատոսներն անգամ իր հրամաններուն տակ կը գտնուէին: Ամէն վերին հրամանատարի կ'ընկերանար զանձապետ մը, և իր պատուէրներուն տակ էին տեղակայիներ (*legati*), մէկ հատ իւրաքանչիւր լեգէոնի համար: Ամէն հիւպատոս իր բանակին կը հրամայէր, բայց երբ երկու բանակները միանային՝ հիւպատոսները կարգաւ մէկ մէկ օր կը ստանձնէին հրամանատարութիւնը:

Հիւպատոսներէն ու տեղակալներէն անմիջապէս վերջ կու գային լեգիոնականներու վեց զինուորական տրիբուններ, սերունդ ազնուական ընտանիքներու, որոնք հրամանատար էին մէկ մէկ լեգէոնի: Ասոնք պարագաներու համեմատ՝ մերթ հիւպատոսներ էին, մերթ ժողովրդեղէնէն կ'ընտրուէին: Տրիբուններու իշխանութեան ներքեւ էին հարկադրաբար, ամէն մէկ վաշտի համար երկու հոգի, և իւրաքանչիւր լեգէոնի համար վաթսուհատ, զորս հիւպատոսները կ'ընտրէին զինուորական տրիբուններու առաջարկութեան վրայ: Հարկապետներու մէջէն՝ նշանաւոր տեղ բռնող այն էր որ կը հրամայէր վերջապահներու առաջին վաշտի հարկաբեկին: Նա առաջին հարկադրաբար (*primipilo*) կը կոչուէր, զրօշը կը պահպանէր, պատեւրազմական խորհուրդի կը մասնակցէր, և տրիբունը ըլլալու թեկնածու էր: Ենթապահները կը կոչուէին տասնապետներ:

ՍՊԱՌԱՋԻՆՈՒՄՆ

ԶԳԵՍՏԵՂԵՆ

ԴՐՕՏԱԿՆԵՐԸ

պանը, իսկ իբր յարձակողական զէնք՝ գեղարդն ու սուրը: Նախնաբար սաղաւարտ կոչուէ (*galea*) էր, բայց անձրևի ու

արեւու տակ տնձնալով, անոր տեղը բրոնզե պղնձէ սաղաւարտ (*cassis*), որ ամբողջած էր ծոծրակածածքով մը, կզակակալով մը, դիմապահով մը, և նման վիշապազօրի սաղաւարտին՝ որուն վրայ զարգմանակի տեղը մանեակ մը կար, և ասոր վրայ ալ չուան մը՝ ցալելու ժամանակ զինուորին սաղաւարտ կախելու համար: Զրահը (*lorica*) ի սկզբան

Ատենաբանութիւն ըստ Ամոնիմիան սիւնի խորագրանդակիմ:

երկաթեայ տախտակէ՝ վրան անթեփ կաշի պատած տառատուկ մ'էր: Յետոյ անոր տեղը բռնեց պողպատէ յողաւոր թիթեղներէ շինուած զրահը, որոնցմէ ումանց կուրծքն ամրապինդ կը շրջանակէին, իսկ միւսները լայն ձկափոկերու պէս ուսերը կը ծածկէին: Հիսուած օղերէ շինուած կարճ շրջագցեստ մը թիթեղները կը հասցնէր ներքնորովայնին վրայ: Վառակ (*scutum*) երկայն ուղղանկիւն փայտէ խոշոր զուռ մ'էր՝ կաշիով պատուած ու երկաթի կտորներով զինուած: Անոր կեդրոնը կը գտնուէր կուր (*umbo*) մը՝ որ գնտակ արձակելու կը ծառայէր: Գեղարդը (*pilum*), հոռոմէական հետեակազօրին ազգային զէնքը, երկու մեղր երկայնութեամբ և հազարազրամ մը կշռող նիզակ մ'էր, զոր 25-էն 30 մեղր կարելի էր հեռուն նետել, բայց եթէ փակի ու օգնութեամբ արձակուէր՝ կըր-

նար մինչև 65 մեղր տեղ հասնել: Սուրբ (*gladius*) սպանական կարճ ու երկայնի սուրն էր, զոր զինուորներն աջ կուշտերնին կը կրէին՝ կաշիփակով մը կախուած: Սպանիբը զայն ձախ կուշտերնին կը կրէին:

Ձիաւորները, բաց ի սաղաւարտէն, կը կրէին վերնազրահ մը, կաշիէ սոնապան, ներ, կլոր վահանը, նիզակ մը և երկայն սուր մը: Ասպագինումը կը վերցունէր տապնակ մը, կաշիէ թումբ մը՝ ամրացած գոտիով մը, սանձ մը՝ բայց առանց ասպան ղակներու:

Հեծելագործն ունէր թեթև զրահը, կլոր վահանը, նիզակներ կամ աղեղներ, բայց ոչ սոնապաններ:

Հրետանին կը բաղկանար մեքենանէրէ՝ քարեր ու նետեր արձկելու համար:

Երկու զլխաւոր տեսակ կար. քարընկէց մեքենան ու քարանդ: Բաբակը զլխն ածէ գործի մ'էր՝ ոլորուած չուաններով հաստատուած կրկին հեծաններու վրայ: Այդ մեքենան ետ առաջ տանելով՝ այն պիտի ոյժ մը կ'առնէր, որ հինգ հարիւր մեղր հեռաւորութեամբ խոշոր քարեր կ'արձկէր: Քարընկէց մեքենան աւելի նուազ ոյժ ունէր, հազիւ երեք հարիւրէն չորս հարիւր մեղր: Տեսակ մը լայնալիճ մետաղեայ անշարժ աղեղ մ'էր, և ունէր փոս մը՝ ուր նետեր կամ գնդակներ դնելով՝ կ'արձկէին չուանին ձգումով: Այս մեքենաններէն ոմանք շատ զօրաւոր էին և իւրենց ումբերն եօթն հարիւր մեղր հեռաւորութեամբ կը նետէին, բայց ասոնք կը ծառայէին միայն բերդերու պաշարման ու պաշտպանութեան ժամանակ. կային նաև թեթև տեսակներ՝ արդի արշաւանքի հրետանիներու պէս, զոր պատերազմներու մէջ կը գործածէին՝ զետեղելով լեզէտին ճակատին վրայ:

Լեզէտնականները կը հագնէին կարճ տարաւ մը, լոգիկ մը, որ յատուկ էր հրաւանատարներուն և հասարակաց պաշտօնեաներուն. սա լայն ու ճոխ կարարկու մ'էր՝ որ կը հասնէր մինչև գէնքերուն. ճարմանդով մը կը կապուէր աջ ուսին վրայ:

Տառատկը (*sagum*), նոյնպէս քառանկիւն վերարկու մ'էր, կարմիր գոյնով, լոգիկէն աւելի կարճ ու նեղ: Տառատկը գերազանցապէս զինուորական զգեստն էր, այնպէս որ տառատկով երթալ (*ad saga ire*) ըսուածը պատերազմական վիճակ կը նշանակէր: Իբր կօշիկ՝ կ'ազանէին մոմակ (*caliga*) մը, որ շինուած էր գամերով զարդարուած խոշոր ներքանէ ու ցլէս սրունքները հասնող կաշիէ երկգնեղէ:

Ամէն լեզէտն, և ամէն լեզէտնական գունդ իր մասնաւոր դրօշակն ունէր: Լեզէտնին դրօշը, տարածուն թեւերով ոսկեղէն արծիւ մ'էր զոր կը տանէին երկայն ձողի մը ծայրն անցուցած: Այսպիսի դրօշները միշտ կը յանձնուէին քաջութիւն զինուորներուն, և սրբազան էին իբր աստուածներու պատկերներ: Դրօշակնէրու առջև կ'ընէին զինուորները իրենց զինուորական երդումը, և ասով անոնք աւելի նուիրական կ'ըլլային, և ամպարըջ տուրիւն կը նկատուէր՝ եթէ անոնք թշնամիներու ձեռքը իշխային: Հեծելագործն ունէր կարմիր դրօշ (*vexillum*) մը:

Պատերազմի ժամանակ՝ քանակը կը յառաջանար սրունի ձևով՝ հետեւեալ կարգով.

ա. — Բանակին գլուխը՝ դաշնակիցներէն ընտրուած քաջամարտիկ զինուորներ:

բ. — Երկու զօրաթեւերուն՝ դաշնակիցներէն մէկը:

գ. — Լեզէտն մը՝ և ետեւէն իր ուղեգրքը:

դ. — Ուրիշ լեզէտն մը իր ուղեգրքերով:

ե. — Դաշնակիցներուն միւս թեւ:

Ամէն օր, երկու լեզէտններն ու երկու թեւերը փոխն ի փոխ իրարու կը յաջորդէին, իւրաքանչիւրը քալելով՝ օր մը առջեւ և հետեւեալ օրն ետեւէն: Եթէ յարձակում կրելու երկիւղը զգային՝ կ'ընթանային «քառակուսի սրունի ձևով». ուղեգրքերը մէջտեղը կը դնէին, երկու լեզէտններու մէջ տեղ, մին առջևը, միւսը ետեւը, և երկու դաշնակիցներու թեւերուն

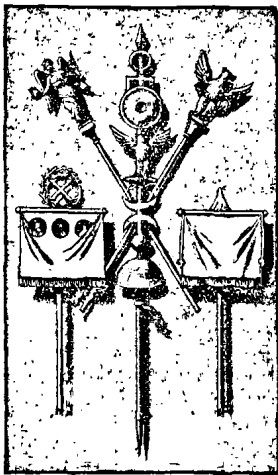
մէջ տեղ, մէկը՝ աջ կողմը, միւսը՝ ձախ կողմը:

Ինոնարարձ անասունները՝ վրանները կը կրէին (տաան հոգուդ համար մէկ հատ): Բանակը ռազմականութեամբ խնդրուած չըլլալով՝ աւելի արագօրէն զօրաց շարժումները կ'ուղղէին՝ քան ուրիշ հին ազգերու բանակները:

Լեզէոնները կը տարա-
ձԱՎԱՏԱՄԱՐՏ ծուէին կուշտ կշտի. Իւ-
ԵՆ ԶՕՐԱՎԱՐԺԻ Բաքանչիւրն այն կար-
գով զոր վերը յիշեցին: Այս կերպը երկու առաւելութիւն կ'ընծայէր. առաջինը՝ աւելի ընդարձակ ճակատ մ'ունէր բարբարոսներու բազմաթիւ բանակներուն դէմ, և երկրորդը՝ կը զիրարացնէր յարձակումն աստիճանէ աստիճան՝ անդադար նորոգուած գունդերով:

Պատերազմի նշանը տրուելուն պէս, թեթեւ հեծելագօրը, որ զետեղուած էր ռազմաշարքէն առաջ, արձակագօրուն մէջ կը սկսէր քարեր ու նետեր տեղալ թշնամույն վրայ, զրգուելով զայն ամէն միջոցներով: Այս գործողութենէն վերջ՝ կը քաշուէին լեզէոնին կողերուն վրայ ու դասակին մէջ տեղը: Այն ատեն յառաջ կ'անցնէր հետեւագօրը, որու մէջ էր ուժերու ջիղը: Նախաշարձակողներն էին առաջին գծին նիզակաւոր դասակները, որոնք տասն և հինգ քայլ ընելով դէպի թշնամույն գիծը՝ կ'արձկէին նիզակ մը, յետոյ սուրը մերկացնելով գիրկընդհանուն կը կուռէին: Եթէ ասոնք յետ մղուէին՝ երկրորդ գծին դասակները յառաջ կ'ընթանային արգիլելու համար թշնամիներուն մուտքն առաջին գծին անջրպետներուն մէջ: Եթէ այս երկրորդ յարձակումն ալ ձախողէր, այն ատեն կը յառաջանային երրորդ գծին վերջնապահ դասակներն երկու առաջին գումարտականներուն օգնելու համար, այն պէս որ խոշոր գումարտակ մը կը կազմուէր հետեւագօրուն երեք կարգերէն: Այս՝ յետին ճիգն էր զոր այսպէս կը բացատրէին. «Հիմա վերջապահներոս կարգն է» (*res ad triares venit*), նշանակելու հա-

մար՝ որ կացութիւնը տազնապալից է: Եթէ վերջապահներու փորձն ևս անյաջող ելնէր, իսկոյն վերին հրամանատարը գումարման փողը կը հնչեցնէր, և բանակետդի մէջ քաշուած վերջամնացները, զոր միշտ Հռոմայեցիք խնամքով ետն կը պահէին, կը փութային ի կարգ, որով կարճ ժամանակի մէջ և ապահով կեր-

Գրօշներ ըստ խորաքանդակների:

պով՝ պարտուած բանակը կը վերակազմուէր՝ պատրաստ՝ նոր ճակատամարտի մը:

Դաշնակիցները լեզէոններուն երկու կողմը կը պատերազմէին՝ կազմելով անոր երկու բևեռը: Անոնք լեզէոնականներու նման զինուած էին, բայց միացած էին աւելի բազմաթիւ գունդի մը մէջ՝ ցումարտակ կոչուած:

Աւելի վերջերը, երկրորդ դարուն Ք.ա. մարդիկը համախմբելու ձևը փոխուեցաւ: Դասակներն չէին կրնար զինուորական շարժումները կատարել՝ բայց եթէ ամէնքն ի միասին և կը կազմէին կէս դասակներ:

Դասակի թիւը բարձրացաւ 200 հոգւոյ և երեք խումբ միացուեցաւ. այսպէս 600 հոգիէ զումարտակ մը ձեւացաւ, որու հրա- մանատարն էր սպայ մը: Այս զօրագունդը՝ զինուորական շարժումները կը կատարէր առանձին կերպով և կ'ուղարկուէր հոն՝ ուր որ պէտքը զգալի էր, այսինքն Բա- նակին երկու կողմերը, և նոյն իսկ կըռ- նակին բանակին դարձուցած՝ ետև ձա- ցածներու վրայ գործուած յարձակում մը ետ կը մղէին: Լեգէոնը կը բաժնուէր 10 զումարտակներու՝ և թեթև հեծելազօրն այլ ևս անոր մասն չէր կազմեր: Մարիոսի կ'ընծայուի հռոմէական բանակը կերպա- րանափոխող այս բարենորոգումը:

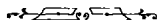
Հռոմայեցւոյ պատերազմական արուես- տը՝ սրախաղի մեծ վարժութիւնը կը պա- հանջէր զինուորներէն, ուստի մարզանք- ներն ալ յաճախ տեղի կ'ունենային: Կը կուէին մարդաբաժաններու կամ ազգացու- ցերու հետ՝ հրամայուած զէնքերէն երկու անգամ աւելի ծանր զէնքերով: Սրախա- ղի այս մարզանքները տեղի կ'ունենային օրն անգամ մը: Զինուորները պէտք էին գիտնալ՝ իրենց բանակետ շինելու հա- մար՝ թիակ ու բրիչ գործածել: Յաճախ

զօրավարը զանոնք կը գործածէր ճամ- րանք, կամուրջներ և ջրմուղներ շինե- լու: Ասոնցմէ զատ՝ կը կատարէին զի- նուորական վազք՝ զէնքերով և ուղեգոյ- քերով, ու զօրաշարժի և ռազմի ճակատ փոխելու արուեստին մէջ մարզուելու հա- մար՝ զինուորական շարժումներ կ'ընէին հարիւրհազարներով, դասակներով ու զու- մարտակներով, վասն զի այս միութեանց շարժողութիւնը լեգէոնին մեծագոյն առա- լելութիւններէն մէկն էր ու յաջողութեան զխաւոր պայմանը:

Հռոմայեցիք՝ խաղաղութեան ժամանակ իսկ՝ սովորութիւն ունէին՝ պատերազմի մարզանք կատարելու, ինչ որ չունէին միւս հին ազգերը: Անոնք համար՝ որոնք Հռոմ կը կենային՝ զինուորական հրա- հանգներու վայրն էր Տիրերիսի ափերուն վրայ գտնուող Արիստան դաշտը: Երիտա- սարդները հոն կու գային մարզուելու, որ էր վազել, զէնքերով ցատքել, նիզակ արձկել և սրախաղութիւններ կատարել. յետոյ քրտինքի ու փոշիի մէջ ծածկուած՝ Տիրերիսի մէջ կը նետուէին ու լողալով կ'ենէին անոր միւս ափը:

Հ. Ս. ՏԵՐ-ՄՈՎՍԵՅԱՆ

ԲՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏԱՐՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԽԱՐԴԱԽՈՒՄՆ ՍՆՆԻՒՄԱՐ ՆԻՒԹՈՅ

Դարուս խիտ նշանաւոր յառաջադի- մութեանց մէջ, այնքան բեղմնաւոր զիւ- տերու նկատմամբ, պէտք է վստահաբար հաշուել կատարուած յառաջադիմութիւնը՝ անդադար նիւթերն խարդախելու, ըմպե- լիներն կեղծելու, առանձնաշնորհումներն նենգելու արուեստին մէջ, խարդախումը անհէն աւելի շահագրգիռ զուլանքէն մին դարձած է տարագրիտութեան:

Ժամանակաւ կաթնավաճառ կին մը

փողոցի մը անկիւնը կեցած՝ առուակէն քիչ մը ջուր կը հանէր գաղտագողի և զայն կը լեցնէր իր թանաքեայ անոթ- ներուն մէջ: Գինեկաճառ մը իր նկուղին մէջ փակուած գաղտաբար մոմի մը աղօտ լուսով՝ կարմրափայտի (campêche) բու- սախարշներ կը յարգարէր: Այսքան էին ամենէն աւելի ճարտար խարդախողներն: Բայց այսօր գիտութիւնը ամեն տեղ սփռած է իր լոյսերը՝ կաթնավաճառուհին և զի- նեկաճառն յառաջողութեան մեծ իրենց դա- րուն հետ: Իրենց փոքր առուտուրը զի- տական դարձեր է: Անոնք հիմայ կրնան